Shahid Bahonar University of Kerman

Journal of Comparative Literature

Print ISSN: 2008-6512 Online ISSN: 2821-1006

Homepage: https://jcl.uk.ac.ir

Iranian Society for the Promotion of Persian Language and Literature

A Comparative Study of Counter-urbanization in the Poems of Sohrab Sepehri and Blind Al-Haidari*

Roshanak Zolfeghari[1]✉ | Mohammad Amir Obaydinia[2]

1. Corresponding author, Ph.D. Candidate, Department of Persian Language and Literature, Urmia University, Urmia, Iran. zolfaghariroshanak0@gmail.com
2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Urmia University, Urmia, Iran. m.obaydinia@urmia.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 12 August 2025

Received in revised form: 6 December 2025

Accepted: 21 December 2025

Published online: 1 July 2026

Keywords:

counter-urbanization,
Sohrab Sepehri,
Blind Al-Haidari,
comparative literature,
social criticism.

ABSTRACT

Urbanization is a common theme in contemporary literature and a reflection of poets' dissatisfaction with urban life and their desire to return to nature or their original homeland. This tendency is prominent in the poetry of contemporary Iranian and Arabic-speaking poets. The purpose of this research is to conduct a comparative study of the components of urbanization in the poems of "Sohrab Sepehri", a contemporary Iranian poet with a mystical and naturalistic approach, and "Blind al-Haidari", a modernist Arabic-speaking poet with a critical and philosophical perspective. The present article seeks to analyze the way the city is represented as a symbol of the identitylessness, confusion, and alienation of modern man, and the desire to escape the constraints of urban civilization and return to the simplicity of nature in the poems of these two poets. In this article, using the comparative analysis method, the common themes of urbanization in the poems of the two poets are examined and the similarities and differences in their approaches in representing this concept are explored. With a mystical and naturalistic approach, "Sohrab Sepehri" considers the city as a symbol of the identitylessness of modern man and, relying on the elements of nature, seeks to escape from the constraints of urban civilization and return to the simplicity and simplicity of the village and nature. In contrast, "Blind Al-Haidari" introduces the city as a place for the confusion and alienation of contemporary man with a critical and philosophical perspective. Despite the fact that Al-Haidari was born and raised in an urban environment, urban avoidance is one of the vital themes of his poems and in most of his poems he represents his extreme disgust with the industrial structure of the city and civilization and considers avoiding the city as a kind of abandonment and return to the unspoiled nature of humanity. The results show that although both poets express dissatisfaction with urban life, they also have more or less expressive differences in reflecting this phenomenon. Sepehri has reflected this concept in his poems, using both subtle and mystical language and critical and philosophical language.

*Cite this article: Zolfeghari, R., & Obaydinia, M.A. (2026). A comparative study of Counter-urbanization in the poems of Sohrab Sepehri and Blind Al-Haidari. *Journal of Comparative Literature*, 18 (34), 75-93. http//doi.org/000000000000000000

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: http//doi.org/ 10.22103/jcl.2026.25751.3874

Abstract

1. Introduction

Literature, as a language for human thought and expression of emotions, has always sought to reflect individual and social life experiences. Various poets and writers, considering their cultural, social and political conditions, have created works, some of which have been influential internationally and beyond geographical borders. In the meantime, the connection and interaction of Persian literature with Arabic literature, especially in the contemporary period, is remarkable. Persian-speaking and Arabic-speaking poets, in the face of similar social problems, such as the crises of modernity, social changes and industrialization, have raised similar issues in their works, one of the most prominent of which is the issue of "urban aversion". The social phenomenon of urban aversion, as a common theme in contemporary poetry, has played a prominent role, especially in the works of prominent poets such as Sohrab Sepehri and Blind al-Haidari. This motif reflects the poet's dissatisfaction with the complex form of urban life, the industrial structure, and the chaos in this environment, in which contemporary man feels alienated, confused, and without identity. Therefore, poets have sought to return to nature or their original homeland in order to escape the psychological and social pressures caused by modernity. Sohrab Sepehri, a contemporary Iranian poet, in his works, with a mystical and naturalistic approach, sees the city as a symbol of man's distance from the truth and essence of his existence. In his poems, nature appears as a sacred and sublime space that distances man from the complexities of modern life. In contrast, “Blind al-Haidari”, a modernist poet in the Arabic language, despite his own urban background, addresses the challenges of urban life and the social crises resulting from modernity with a critical and philosophical perspective in his poems, and considers the city a place for losing individual and human identity. Like Sepehri, he seeks to escape from urban life and return to the simplicity of nature. Comparative literature is a type of literary ideology that transcends the geographical boundaries of a nation, its human truth being the same among all cultures. Comparative literature entered the scientific and academic centers of Egypt and the Arab world when Ghunaymi Hilal took over the chair of this science and published the book Adab Al-Muqāran for the first time (cf. Rasoulian and Modarresi, 2024: 45). The present article aims to analyze the common themes and differences in the works of these two poets, with the aim of comparative study of the attitude of "urbanism" in the poems of Sohrab Sepehri and Blind al-Haidari, especially in the context of the relations between Persian and Arab literature. From Ghunaymi Hilal's perspective, "the knowledge of comparative literature should continue to remain in the form of one of the branches of patriotic literary sciences and explore the ambiguous dimensions and influential factors and the limits of its influence on the literature of others" (Ghunaymi Hilal, 1994: 556). In this regard, in addition to examining the cultural and social commonalities of these two poets, their differences in attitudes towards modernity, the city and nature are also considered. The aim of this research is to understand the mutual influences of these two literary movements and to examine how social and cultural issues, especially the phenomenon of "urbanism", are reflected in their poems.

2. Methodology

The theoretical framework of this research is based on the theories of social criticism and aesthetics of contemporary literature, in which urban sprawl is analyzed as a social and cultural phenomenon. Different appreciative attitudes towards the urban and rural environment have existed in all societies and historical periods, to the extent that in various cultures of Europe, Greece and ancient Rome, the village and suburban environments were considered the abode

of demons and evil spirits (see: Shokouiee, 2003: 13). In this regard, critical and philosophical approaches related to modernity are used in particular, which analyze the identity, psychological and social crises resulting from urban life. The city and the village have been hypothesized from various perspectives. Karl Marx says in this regard: "From very distant times, the separation of city and country has been one of the most prominent characteristics of all human societies, and this division is the second most important social element after the classification of men and women" (Sanders, 2013: 39). In addition to social criticism, aesthetic approaches are also considered in the analysis of this research. Theories related to "return to nature" and "romantic aesthetics" are considered as a framework for examining the quality of the depiction of nature and the city in the poems of these two poets. The method of the present research is analytical and comparative, which uses literary criticism methods to examine the themes of urbanism in the poems of Sohrab Sepehri and Blind al-Haidari. In this research, first, by studying and identifying the common themes and differences in the attitudes of these two poets towards the city and nature, a textual analysis of their poems is conducted. To conduct this analysis, a descriptive-analytical method will be used and, considering the evidence and poetic examples of both poets, the way the concept of urbanism and its social and philosophical effects are represented in their poems will be discussed. Finally, this study will analyze and express the similarities in the approach of these two poets in explaining their criticisms of urban life in order to provide a better understanding of the similarities and differences in their perspectives.

3. Discussion

In the book A Message on the Road, Ashouri says: Sepehri's words are unadorned and unadorned. And this is not a flaw in his work. In a sense, it is the advantage of his work. His escape from verbal complexities has a direct moonlight glow. He wants to convey that deep meaning is rarely found in our poetry today. But the complexity of words, or better said, the play with words in the complexity of words, if not the play and expression, is a sign that something dumb wants to open its mouth. Something boils inside the poet, mysterious and closed, which is not obvious to him, but with its ambiguous force, it somehow forces him to speak, and Sepehri has gone through such a period in his poetic experiences (cf. Abbasi Taleghani, 1998: 51). Sohrab, in the form of symbols, depicts the escape from the cold nature of the urban environment and the attempt to escape from machine life and urban places. At first, using the statements of "the geometric surface of cement, iron, and stone" and "the roofless roof of hundreds of buses," it reflects the depths and depths of the modern world and urban life. The transformation and evolution of Sohrab's attitude can be seen in a tangible way in every aspect of human life, which, of course, generally has a negative side. The poet's perception of this intellectual perspective is clearly understandable in parts of the poem "The Sound of the Water's Foot." "Bliand al-Haidari" was a modernist poet who was extremely creative in the fluidity of poetry and the presentation of artistic images. He wrote poetry with a special style and an attractive language and expression, and therefore played a great role in promoting and expanding poetry. He wrote poetry as easily as drinking water. Al-Haidari considered himself influenced by ancient Greek myths in his poetry (see: Al-Tumah, 2002: 98). Al-Haidari's modern world is full of sadness, loneliness, and jealousy that overshadows everything, even inanimate phenomena. In his opinion, "The Tower and the Palace" is the tallest building that haunts the city, because it is located at a turning point there. The phenomenon of "urban exodus" is expressed in Sohrab Sepehri's poems in the form of a poetic and aesthetic reaction to modern and mechanical life. In collections of poems such as "To the Garden of Fellow Travelers" and "The Sound of Water's Footprints," he describes the city with images such as "the cement

surface of the century," "smoke," and "ruin" as a cold, soulless space that is at odds with nature. These images express the poet's fear of industrialization and the destruction of nature, which distances the human soul from simplicity and peace. Sepehri, by breaking away from "The Caravan Bell" and praising "The Dawn of the Jasmine Flower" and "The Laughter of the Morning," seeks to escape from the daily life of the city and return to pristine nature. In addition to being a social critique of modernity, his urbanism is also an invitation to rebuild man's connection with nature and the search for beauty in simplicity. In contrast, Blind al-Haidari depicts urbanism in his poems with a deep sense of loneliness, identitylessness, and despair of the urban space. In poems such as "The Traveler" and "With the City," he depicts the city with symbols such as "cold gusts," "weedy alleys," and "the wounded heart of the city," which represent emptiness, isolation, and the lack of human relationships. Unlike Sepehri, who sees nature as a refuge, Al-Haidari does not find peace even in the countryside, because it has also been conquered by modernity. His urban aversion is a kind of disgust and confusion that is rooted in social and political crises and is accompanied by hesitation between the desire to return and the fear of reality. Comparing the poems of these two poets shows that Sepehri pursues urban aversion with an idealistic and naturalistic perspective, while Al-Haidari experiences it in a bitter and realistic context. Sepehri seeks a solution in nature with poetic contrasts such as "smoke and dawn" or "darkness and poppies," but Al-Haidari escapes from an identityless and violent city without finding a clear destination with images such as "desolate meadow" and "tower and palace." Both poets criticize modernity, but Sepehri, with his hope for the paradise of nature, and Al-Haidari, with his despair over the polluted world, reveal two different sides of urban escapism.

4.Conclusion

The present study aims to conduct a comparative study of urban aversion in the poems of Sohrab Sepehri and Blind Al-Haidari in order to identify the similarities and differences in the attitudes of these two poets towards the concept of city and nature. Although these two poets come from two different cultures and languages, common tendencies in expressing the phenomenon of urban aversion and the tendency towards nature and simple and pure spaces can be seen in their poems. The appearance of the city in Sepehri's poems is not very comprehensive and extensive. The poet has only spoken about the city and modernity in a part of his poetry collection. In a small volume of his poems, the poet sees urban life and the situation of people and portrays them in a calm tone, away from harsh and sharp criticism, but effective and prominent. Sohrab also has poems that he writes with the dream of having an ideal city. He builds a society that is desirable and desirable and indirectly refers to the problems of the new urban life. Wherever he becomes disappointed and disillusioned with this life, he takes refuge in nature - using words. In general, Sohrab Sepehri's attitude follows a dual path and process, he neither accepts the city nor presents it in a worse form. The poems of the long masterpiece of Blind Al-Haidari are filled with hatred, disgust and severe suspicion towards the city and modernity. As he presents this theme in one of his poetry collections titled "Songs of the Dead City". Despite all this, Al-Haidari tries to deal with the city's disappointments, disappointments and harassments with a new attitude, but over time, he realizes that his existence has become a part of the city. Also, Al-Haidari's lofty stance in facing the city and its complexities is influenced by Eliot. Although these two poets have many differences in cultural and linguistic fields, there are significant similarities in their poems in terms of their common understanding of the concepts of urbanism and creating a deep connection with nature. In this way, both poets address their social and personal concerns and, at the same time, emphasize human values, in search of peace and meaning in the modern world. Therefore, it can be concluded that the similar and transformed

views of these two poets on the topic of urbanism have profound effects from their individual and social experiences, which ultimately lead to a common understanding of the human need to return to nature and find the meaning of life in it.

References [in Persian]

Abbasi Taleqani, N. (1998). *A party in the rose garden with Sohrab Sepehri*. Tehran: Vistar.

Ghiasi, M. T. (2008). *Ascension of poppies*: *Structural analysis of Sohrab Sepehri's poetry*. Tehran: Morvarid.

Ghunaymi Hilal, M. (1994). *Comparative literature*. Translated by M. Ayatollahzadah Shirazi. Tehran: Amirkabir.

Rasoulian, K., & Modarresi, F. (2024). "Comparative study of manifestations and representations of freedom in the poetry of Malik al-Shu'ara Bahar and Ahmad Shawqi based on Van Dijk's discourse analysis". *Journal of Comparative Literature*, University of Kerman, 16(30), 33–85.

Roozbeh, M. R. (2009). "A look at the poem to the garden of fellow travelers". *Autumn Poetry*, (67), 45–48.

Sanders, P. (2013). *Social theory and the urban question*. Translated by M. Share,pur,1st ed. Trhran: Tisa.

Sepehri, S. (2010). *Eight books*: *With images and the poet's autobiography in his own words*. Gofteman-e Andishe-ye Mu'aser.

Shokouiee, H. (2003). *New thoughts in philosophy of geography*: Environmental philosophies and geographical schools. (Vol. 2; 1st ed.). Institute of Geography and Cartography.

[In Arabic]

Al-Allaq, A. J. (2003). *On the modernity of the poetic text*. (1st ed.). Dar al-Shuruq.

Al-Haidari, B. (1992). *Complete works of the contemporary Arab poet Blind al-Haidari*. Dar Sa'ad al-Sabah.

Al-Jaburi, K. S. (2003). *Dictionary of writers from the pre-Islamic era until 2002.* (Vol. 1). Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.

Al-Tu'mah, S. H. (2002). *Pioneers of free verse poetry in Iraq*. Dar al-Balaghah.

Radhawi al-Mousavi, S. M. (2011). *Manifestations of modernity in Buland al-Haydari's poetry*. [Unpublished master's thesis]. University of Basrah.

ادبیات تطبیقی
شاپا چاپی: ۶۵۱۲ - ۲۰۰۸ شاپا الکترونیکی: ۱۰۰۶ - ۲۸۲۱
Homepage: https://jcl.uk.ac.ir

بررسی تطبیقی شهرگریزی در اشعار «سهراب سپهری» و «بلند الحیدری»*

روشنک ذوالفقاری [۱] ✉ | محمّدامیر عبیدی‌نیا [۲]

۱. نویسندهٔ مسئول، دانشجوی دکتری، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران. zolfaghariroshanak0@gmail.com

۲. دانشیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران. m.obaydinia@urmia.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقالهٔ پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۱
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۱۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۳۰
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۱۰

کلیدواژه‌ها:
شهرگریزی،
سهراب سپهری،
بلیند الحیدری،
ادبیات تطبیقی،
نقد اجتماعی.

چکیده

شهرگریزی از بن‌مایه‌های رایج در ادبیات معاصر و بازتابی از نارضایتی شاعران نسبت به زندگی شهری و تمایل به بازگشت به طبیعت یا زادگاه بدوی است. این گرایش در شعر شاعران معاصرِ ایرانی و عرب‌زبان، برجسته است. هدف این پژوهش، بررسی تطبیقی مؤلفه‌های شهرگریزی در اشعار «سهراب سپهری»، شاعر معاصر ایرانی با رویکرد عرفانی و طبیعت‌گرایانه و «بلند الحیدری»، شاعر نوگرای عرب‌زبان با نگاهی انتقادی و فلسفی است. مقالهٔ حاضر، به‌دنبال تحلیل نحوهٔ بازنمایی شهر به‌عنوان نماد بی‌هویتی، سرگشتگی و بیگانگی انسان مدرن و تمایل به رهایی از قیود تمدن شهری و بازگشت به سادگی طبیعت در سروده‌های این دو شاعر است. در این جستار، با بهره‌گیری از روش تحلیل تطبیقی، مضامین مشترک شهرگریزی در اشعار دو شاعر بررسی شده و شباهت‌ها و تفاوت‌های رویکرد آن‌ها در بازنمایی این مفهوم، واکاوی شده‌است. «سهراب سپهری» با رویکردی عرفانی و طبیعت‌گرایانه، شهر را نماد بی‌هویتی انسان مدرن می‌داند و با تکیه بر عناصر طبیعت، به‌دنبال رهایی از قیود تمدن شهری و بازگشت به سادگی و بی‌پیرایگی روستا و طبیعت است. در مقابل، «بلند الحیدری» با نگاهی انتقادی و فلسفی، شهر را بستری برای سرگشتگی و بیگانگی انسان معاصر معرفی می‌کند. علی‌رغم این‌که «الحیدری»، زاده و بالیدهٔ محیط شهری است، اما شهرگریزی از بن‌مایه‌های حیاتی سروده‌های اوست و وی در اغلب اشعارش، منتهای انزجار خود از ساختار صنعتی شهر و مدنیت را بازنمایی می‌کند و اجتناب از شهر را نوعی وارستگی و بازگشت به طبیعت بی‌آلایش انسانی می‌داند. نتایج نشان می‌دهد باوجود این‌که هر دو شاعر از زندگی شهری ابراز نارضایتی می‌کنند، اما در بازتاب این‌پدیده، کم‌وبیش تفاوت‌های بیانی نیز دارند. سپهری با زبانی لطیف و عرفانی و با زبانی انتقادی و فلسفی، این مفهوم را در اشعار خود منعکس کرده‌اند.

***استناد:** ذوالفقاری، روشنک؛ و عبیدی‌نیا، محمّدامیر (۱۴۰۵). بررسی تطبیقی شهرگریزی در اشعار «سهراب سپهری» و «بلند الحیدری». *ادبیات تطبیقی*، ۱۸ (۳۴)، ۹۳-۷۵.

DOI: http//doi.org/ 10.22103/jcl.2026.25751.3874

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

ادبیات در جایگاهِ زبان تفکر و بیانِ احساسات انسان‌ها، همواره در پی انعکاس تجربه‌های زیستی فردی و اجتماعی بوده‌است. شاعران و ادیبان مختلف، با توجه به شرایط فرهنگی، اجتماعی و سیاسی خود به خلق آثاری پرداخته‌اند که برخی از آن‌ها در سطح بین‌المللی و فراتر از مرزهای جغرافیایی تأثیرگذار بوده‌اند. دراین‌میان، پیوند و تعامل ادبیات فارسی با ادبیات عرب، به‌ویژه در دورهٔ معاصر، قابل‌توجه است. شاعران فارسی‌زبان و عرب‌زبان در مواجهه با مشکلات اجتماعی مشابه، همچون بحران‌های مدرنیته، تغییرات اجتماعی و صنعتی شدن، موضوعات مشابهی را در آثار خود مطرح کرده‌اند که یکی از بارزترین آن‌ها مسئلهٔ «شهرگریزی» است. پدیدهٔ اجتماعیِ شهرگریزی، به‌عنوان یک تم مشترک در شعر معاصر، به‌ویژه در آثار شاعران برجسته‌ای همچون «سهراب سپهری» و «بلند الحیدری»، نقش پررنگی ایفا کرده‌است. این‌درون‌مایه، بازتابی از ناخشنودی شاعر از فُرمِ پیچیدهٔ زندگی شهری، ساختار صنعتی و هرج‌ومرج در این‌محیط است که در آن انسان معاصر، احساس بیگانگی، گیج‌بودن و بی‌هویتی می‌کند. ازاین‌رو، شاعران به‌دنبال بازگشت به طبیعت یا زادگاه بدوی خود بوده‌اند تا از فشارهای روانی و اجتماعی ناشی از مدرنیته رهایی یابند. «سهراب سپهری»، شاعر معاصر ایرانی، در آثارش با رویکردی عرفانی و طبیعت‌گرا، شهر را نمادی از دوری انسان از حقیقت و جوهرهٔ وجودی خود می‌بیند. در اشعار او، طبیعت درمقامِ یک فضای مقدس و متعالی نمایان می‌شود که انسان را از پیچیدگی‌های زندگی مدرن دور می‌کند. در مقابل، «بلند الحیدری»، شاعر نوگرای عرب‌زبان، علی‌رغم این‌که خود برخاسته از محیط شهری است، در اشعارش با نگاهی انتقادی و فلسفی، به چالش‌های زندگی شهری و بحران‌های اجتماعی ناشی از مدرنیته پرداخته و شهر را جایی برای ازدست‌دادن هویت فردی و انسانی می‌داند. او نیز همچون «سپهری»، در پی فرار از زندگی شهری و بازگشت به سادگی طبیعت است. ادبیات تطبیقی، گونه‌ای ایدئولوژی ادبی است که فراتر از مرزهای جغرافیایی یک‌ملت، حقیقتِ انسانی آن در میانِ تمامی فرهنگ‌ها یکسان است. ادبیات تطبیقی زمانی به مراکز علمی و دانشگاهی مصر و جهانِ عرب، راه یافت که شادروان «غنیمی هلال» کرسی این علم را به‌عهده گرفت و برای نخستین‌بار کتابِ *الأدب المقارن* را منتشر کرد (ر.ک: رسولیان و مدرسی، ۱۴۰۳: ۴۵). جستار حاضر، با هدف بررسی تطبیقی نگرش «شهرگریزی» در اشعار «سهراب سپهری» و «بلند الحیدری»، به‌ویژه در چارچوب روابط ادبیات فارسی و عرب، به تحلیل مضامین مشترک و تفاوت‌های موجود در آثار این دو شاعر می‌پردازد. از نگرگاه «غنیمی هلال»، «دانش ادبیات تطبیقی همچنان باید در هیئتِ یکی از اقمار علوم ادبی میهنی باقی‌بماند و به کشف ابعاد مبهم و عوامل اثرگذارنده و حدود نفوذ آن در ادبیات دیگران بپردازد» (غنیمی‌هلال، ۱۳۷۳: ۵۵۶). دراین‌راستا، علاوه‌بر بررسی اشتراکات فرهنگی و اجتماعی این‌دو شاعر، تفاوت‌های نگرشی آن‌ها نسبت به مدرنیته، شهر و طبیعت نیز مد نظر قرار می‌گیرد. هدف از این تحقیق، شناخت تأثیرات متقابل این دو جریان ادبی و بررسی چگونگی بازتاب مسائل اجتماعی و فرهنگی، به‌ویژه پدیدهٔ «شهرگریزی»در اشعار آن‌ها است.

پدیدهٔ شهرگریزی یکی از درون‌مایه‌های برجسته در ادبیات معاصر فارسی و عربی است که بازتابی از نارضایتی شاعران از زندگی شهری، بحران‌های هویتی ناشی از مدرنیته و تمایل به بازگشت به طبیعت یا زادگاه بدوی را در خود دارد. این مفهوم در اشعار «سهراب سپهری» با رویکردی عرفانی و طبیعت‌گرایانه و در سروده‌های «بلند الحیدری» با نگاهی انتقادی و فلسفی نمود یافته‌است. با وجود اشتراکات فرهنگی و اجتماعی میان جوامع ایرانی و عرب‌زبان در مواجهه با تحولات صنعتی و اجتماعی، تاکنون تحلیلی تطبیقی و جامع بر شباهت‌ها و تفاوت‌های رویکرد این دو شاعر به شهرگریزی صورت نگرفته‌است. بنابراین، پرسش اساسی پژوهش حاضر این است که شباهت‌ها و تفاوت‌های نگرش «سهراب سپهری» و «بلند الحیدری» به مفهوم شهرگریزی در اشعارشان به چه شکل است و عوامل اجتماعی، فرهنگی و فلسفی با چه کیفیتی در شکل‌گیری این درون‌مایه نقش ایفا کرده‌اند؟ این پرسش با هدف واکاوی پیوندهای ادبی میان دو جریان شعری معاصر، به روشن‌شدن تأثیرات متقابل مدرنیته بر ادبیات تطبیقی کمک می‌کند.

۱-۲. پیشینهٔ پژوهش

علی‌رغمِ مطالعات متعددی که پیرامون پدیدهٔ «شهرگریزی»، صورت گرفته‌است، تاکنون تحقیقی که به‌طور خاص به تطبیق نگرش شهرگریزی در اشعار «سهراب سپهری» و «بلند الحیدری» پرداخته‌باشد، به‌طور مستقیم انجام نشده‌است. ازاین‌رو، این‌پژوهش درنظردارد تا خلأ موجود در این زمینه را پر کرده و با تحلیل تطبیقی سروده‌های این‌دوشاعر، به‌ویژه در ابعاد فرهنگی، اجتماعی و فلسفی، به درک بهتری از این درون‌مایه در شعر معاصر دست یابد. در ادامه به تبیین مهم‌ترین مطالعات انجام‌شده حول مقولهٔ شهرگریزی در میان شاعران ایرانی و عرب‌زبان، می‌پردازیم.

خوش‌کیش (۱۳۹۱) در پایان‌نامه‌ای با عنوانِ «بررسی و تطبیق شهرگریزی و روستادوستی و طبیعت در اشعار منوچهر آتشی و احمد عبدالمعطی‌حجازی»، به بررسی شعر این دو شاعر بزرگ که هر دو در دامان طبیعت و روستا پرورش یافته و به شهر مهاجرت کرده‌اند؛ پرداخته و با قرار دادنِ تفکر و جهان‌بینی «آتشی» و «عبدالمعطی» در مقابل هم، به مقایسه و تطبیق اشعارشان با مضمون طبیعت و روستا توجه نشان داده‌است. حیدریان‌شهری (۱۳۹۱) در مقالهٔ «بررسی تطبیقی شهرگریزی و بدوی‌گرایی در شعر سهراب سپهری و عبدالمعطی حجازی»، مهم‌ترین ابعاد موردتوجه در گسترهٔ اندیشه‌های مطرح در سروده‌های دوشاعر را اظهار غربت و اندوه به‌دلیل ازمیان‌رفتن گذرگاه روستا، نکوهش شهر و مظاهر مدنیت موجود در آن، ستایش روستا به‌عنوان زادگاه نخستینِ نوع بشر و خانه و کاشانه‌ای که از دیرگاه شوق وصالش را داشته‌است؛ عنوان کرده و به بیان چگونگی نمود بدوی‌گرایی و رمانتیسم در اندیشهٔ دوشاعر پرداخته‌است. سیاوشی و میرسالاری (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوانِ «بررسی سنجشی تقابل شهر و روستا در شعر محمدرضا عبدالملکیان و احمد عبدالمعطی‌حجازی»، به این‌جمع‌بندی رسیده‌اند که هر دو شاعر با وجود زندگی در شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و جغرافیایی کاملاً متفاوت، حالات و اندیشه‌های مشترکی همچون حسرت بر گذشته، بازگشت به روستا و نفرت از شهرنشینی را تجربه کرده‌اند. از نظر نگارندگان مقاله، تفاوتی که در شیوهٔ بیان احساس دوشاعر نسبت به روستا دیده می‌شود؛ این است که بیشتر اشعار «حجازی» بر مدار حسرت بر گذشته و صمیمیت حاکم بر روستا می‌گردد و روایت زندگی فردی و تجربیات شخصی خود اوست، درحالی‌که نگاه «عبدالملکیان»، نگاهی کلی و همراه با اشتیاق در عین دوری از حسرت نسبت به روستاست که برای هر مخاطبی ملموس و درک‌شدنی است. شاهرخ و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی با موضوعِ «بررسی تطبیقی رویکرد شهرگریزی در اشعار عبدالمعطی حجازی و پروین اعتصامی»، به این‌استنباط رسیده‌اند که میزان بسامد درون‌مایهٔ شهرگریزی، به‌عنوان یک مسئلهٔ اجتماعی، در شعر دو شاعر یکسان نیست؛ به باور نگارندگان مقاله، شهرگریزی در اشعار «پروین اعتصامی»، ریشه در عواطف و احساسات وی دارد و شهرگریزی او بیشتر از آن‌که صریحاً تنفر از شهر باشد، در روستادوستی نمود پیدا می‌کند. این درحالی است که شعر «عبدالمعطی حجازی»، نقد صریح و آشکار از زندگانی شهرنشینی بوده و در اشعار او چنین تمثیل‌های دور از ذهن مبتنی بر حکایت و تمثیل را نمی‌بینیم. برواسی و گنجیان‌خناری (۱۴۰۱) در جستاری تحت عنوانِ «شهرگریزی در اندیشهٔ شعری سواره ایلخانی‌زاده و احمد عبدالمعطی‌حجازی»، بر این باور هستند که ابراز تنفر از نمادهای صنعت و مدرنیته، دل‌زدگی از فضای آلوده و عناصر و اِلمان‌های شهری، احساس پژمردگی و دل‌تنگی، بی‌رحمی و روابط اجتماعی سرد، روی برتافتن از شهر و گرایش بازگشت به روستا از پربسامدترین نمودهای شهرگریزی در سروده‌های این‌دو شاعر است. همچنین حجم شهرسروده‌های «حجازی» و پردازش جنبه‌های گونه‌گون شهرگریزی در اشعار وی، بسیار بیشتر از شهرسروده‌های سواره است.

۱-۳. اهمیت و ضرورت پژوهش

شهرگریزی از مهم‌ترین موضوعات در ادبیات معاصر است که به‌ویژه در شعر شاعران معاصر ایرانی و عرب‌زبان اهمیت خاصی دارد. در عصری که تحولات اجتماعی، اقتصادی و صنعتی‌شدن جوامع شهری، انسان معاصر را با بحران‌های جدی هویتی و روانی مواجه کرده‌است، شعر در قالبِ ابزاری بیان احساسات و تفکرات فردی و اجتماعی، به‌طور خاص به نقد و تحلیل زندگی شهری پرداخته‌است. این پژوهش با درنظرگرفتن اشتراکات و تفاوت‌های نگرشی، تلاش دارد تا هم‌سازی جامعی از نگرش شهرگریزی در اشعار دو شاعر معاصر، «سهراب سپهری» و «بلند الحیدری»، ارائه دهد. تحلیل پیوندهای فرهنگی و دریافتِ رویکرد این‌دوشاعر به شهرگریزی می‌تواند به روشنترشدن مؤلفه‌های مشترک در شعر معاصر فارسی و عربی کمک کند. هدف اصلی تحقیق، واکاوی اندیشه و دیدگاه

این دو شاعر در برخورد با موضوع شهرگریزی، ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی و همچنین بررسی کیفیتِ بازتاب این مسائل در شعر است.

۱-۴. روش‌شناسی پژوهش و چارچوب نظری

چارچوب نظری این پژوهش مبتنی بر نظریه‌های نقد اجتماعی و زیبایی‌شناختی ادبیات معاصر است که در آن شهرگریزی به‌مثابه یک پدیدهٔ اجتماعی و فرهنگی مورد تحلیل قرار می‌گیرد. نگرش ارج‌گذارانهٔ متفاوت به محیط شهر و روستا در تمام جوامع و ادوار تاریخی وجود داشته تا جایی‌که در فرهنگ‌های مختلفی از اروپا، یونان و روم باستان، روستا و محیط‌های برون‌شهری را جایگاه دیوها و ارواح خبیثه می‌دانستند (ر.ک: شکویی، ۱۳۸۲: ۱۳). دراین‌راستا، به‌ویژه از رویکردهای انتقادی و فلسفی مرتبط با مدرنیته استفاده می‌شود که به تحلیل بحران‌های هویتی، روانی و اجتماعی ناشی از زندگی شهری می‌پردازد. شهر و روستا از نگرگاه‌های گونه‌گونی مورد فرضیه‌پردازی واقع شده‌اند. «کارل مارکس» دراین‌باره می‌گوید: « از گذشته‌های خیلی دور، تفکیک‌پذیری شهر و روستا از مشخصه‌های برجستهٔ تمام جوامعِ بشری بوده و این‌تقسیم‌بندی بعد از رده‌بندی زن و مرد، از مهم‌ترین عناصر اجتماعی در مرتبهٔ دومِ اهمیت قرار دارد» (سوندرز، ۱۳۹۲: ۳۹). در کنار نقد اجتماعی، رویکردهای زیبایی‌شناختی نیز در تحلیل این پژوهش مدنظر قرار می‌گیرد. نظریه‌های مرتبط با «بازگشت به طبیعت» و «زیبایی‌شناسی رمانتیک»، چارچوبی برای بررسی کیفیت تصویرسازی طبیعت و شهر در اشعار این دو شاعر مورد توجه قرار می‌گیرد. روش پژوهش حاضر به‌صورت تحلیلی و تطبیقی است که با بهره‌گیری از روش‌های نقد ادبی، مضامین شهرگریزی در اشعار «سهراب سپهری» و «بلند الحیدری» مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این تحقیق، ابتدا با مطالعه و شناسایی تم‌های مشترک و تفاوت‌های نگرشی این دو شاعر نسبت به شهر و طبیعت، به تحلیل متنی اشعار آن‌ها پرداخته می‌شود. برای انجام این تحلیل، از روش توصیفی_تحلیلی بهره گرفته‌شده و با توجه به شواهد و نمونه‌های شعری از هر دو شاعر، به نحوهٔ بازنمایی مفهوم شهرگریزی و تأثیرات اجتماعی و فلسفی در سروده‌های آن‌ها پرداخته‌خواهدشد. درنهایت، این‌پژوهش به تحلیل و بیانِ شباهت‌های رویکرد این‌دوشاعر در تبیینِ انتقادات خود نسبت به زندگی شهری می‌پردازد تا درک بهتری از تطابق و تفاوت‌های دیدگاه‌های آنان ارائه دهد.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. تحلیل شهرگریزی در اشعار «سهراب سپهری» و «بلیند الحیدری»

آشوری در کتاب پیامی در راه می‌گوید: کلامِ «سپهری» بی‌آذین و آرایش است. و این، عیب کار او نیست. به‌یک‌معنی امتیاز کار اوست. گریز او از پیچیدگی‌های لفظی به‌تابش مستقیم ماهتابی دارد. او می‌خواهد برساند که در شعر امروز ما معنی عمیق کم یافت می‌شود؛ اما پیچیدگی لفظ بسیار یا به‌عبارت بهتر، بازی با کلمات در پیچیدگی لفظ اگر بازی و ادا نباشد، نشانهٔ آن است که چیزی گنگ می‌خواهد زبان بازکند. چیزی در درون شاعر می‌جوشد مرموز و سربسته که بر خودِ او آشکار نیست؛ امّا با نیروی مبهمش او را به‌نحوی وامی‌دارد که حرف بزند و سپهری در تجربه‌های شاعرانه‌اش، چنین دوره‌ای را طی‌کرده‌است (ر.ک: عباسی‌طالقانی، ۱۳۷۷: ۵۱)

۲-۱-۱. شهرگریزی و تقابل شهر و طبیعت در «به باغِ همسفرانِ» «سپهری»

«... در این کوچه‌هایی که تاریک هستند/ من از حاصلِ‌ضربِ تردید و کبریت می‌ترسم./ من از سطح سیمانی قرن می‌ترسم./ بیا تا نترسم من از شهرهایی که خاک سیاشان چراگاه جرثقیل است./ مرا بازکن مثل یک در به روی هبوط گلابی در این عصر معراج پولاد./ مرا خواب کن زیر یک شاخه دور از شب اصطکاک فلزات./ اگر کاشف معدن صبح آمد، صدا کن مرا. و من، در طلوع گل یاسی از پشت انگشت‌های تو، بیدار خواهم شد.../ در آن گیرودار که چرخ زره‌پوش از روی رؤیای کودک گذر داشت/ قناری نخ زرد آواز خود را به پای چه احساس آسایشی بست.» (سپهری، ۱۳۸۹: ۲۴۴)

در شعرِ «به باغِ همسفران»، نگرش «سپهری» به شهر و زندگی شهری، متأثر از احساس تنهایی، تردید و دل‌زدگی از محیط‌های صنعتی و ماشینی است. «سپهری» به تجربهٔ زیست شهری و تأثیرات منفی آن بر روح و روان انسان‌ها اشاره می‌کند. فضای آغازینِ

شعر مملو از سردرگمی و بی‌اعتمادی شاعر نسبت به محیط شهر است. محیطی که با طبیعتِ موردعلاقهٔ سپهری کاملاً در تضاد است. او از «سطحِ سیمانی قرن»، که نمادی از زمختی، سردی و بی‌روحی زندگی مدرن است، وحشت دارد. گزارهٔ «شهرهایی که خاک سیاشان چراگاه جرثقیل است»، نیز به‌نوعی انتقادی به تغییرات زیست‌محیطی و تخریب طبیعت به دست انسان‌هاست. این‌توصیف‌ها، تصاویر واضحی از مدرنیته ارائه می‌دهند که در آن‌ها سازه‌های صنعتی جای زندگی طبیعی را گرفته‌اند و به‌تعبیری عدمِ زیبایی و آرامش را در فضای شهر، نقد می‌کنند. «ساختمان‌های سیمانی هراس‌انگیزند. یار باید بشتابد و عاشق را از این شهرهایی که خاکِ سیاهِ آلوده به‌روغن‌شان چراگاه جرثقیل‌ها گردیده‌است، برهاند» (غیاثی، ۱۳۸۷: ۲۰۱). اوجِ زیبایی‌شناسی «سپهری» در این‌شعر به‌واسطهٔ تضاد میان طبیعت و شهرسازی مدرن شکل گرفته‌است. از نگاهِ «سپهری»، زیبایی هنوز در دل طبیعت و در خلقِ لحظاتی ساده و ناب نهفته‌است. دراین‌راستا، او از «طلوع گل یاس» و خوابیدن زیر «شاخه‌ای دور از شب اصطکاک فلزات» صحبت می‌کند که بیان‌گر آرزوی او برای فرار از واقعیت‌های سرد و بی‌روح شهری و بازگشت به طبیعت و آرامش آن است. به‌طور کلی، سهراب سپهری در این شعر از طریق نقد اجتماعی و زیبایی‌شناسی، پیام‌آور این‌نکته است که زندگی شهری می‌تواند کاری کند که ما، از خودِ واقعی‌مان دور شویم و زیبایی‌های طبیعی را به باد فراموشی بسپاریم. او با استفاده از تصاویری شاعرانه و عمیق، جست‌وجوی انسان برای معنا و زیبایی را در دنیای مدرن به‌تصویر می‌کشد و ما را به تفکر دربارهٔ ارتباط‌مان با طبیعت و جامعه دعوت می‌کند.

«بلند الحیدری» (۱۹۲۶ – ۱۹۹۶)، شاعر کُردی‌الاصل عراقی است. نامش در زبان کُردی به‌معنای رفیع، والا و منیع است. مادرش «فاطمه بنت ابراهیم افندی‌الحیدری» در استانبول، منصب شیخ العرب داشت. «بلند» در ۲۶ سپتامبر ۱۹۲۶ در بغداد به‌دنیا آمد و در ۶ آگوست ۱۹۹۶ بر اثر عمل جراحی ناموفق قلب در لندن درگذشت (ر.ک: الجبوری، ۲۰۰۳: ۴۸۱). «بلند الحیدری» در بعضی از سروده‌هایش، صراحتاً موضع خصمانه و انزجار خود را نسبت به توسعه و مدنیت و شهرنشینی نشان داده‌است:

۲-۱-۲. انزجار از شهرنشینی در شعر «زمستان و ایستگاه قطار» الحیدری

كان الشِّتَاءَ يحَز أرصفةَ الْمَحَطَّةِ / وَ تَمُوءُ عَاصِفَةٌ كقطَّةٍ / وَ على الطريق / يهتز فَانُوسَ عتيق / فيهز قريتَنا الضنينه / مَا سَأَفْعَلُ فی المدينة..؟ و سألتنی/ ماذا سَتفعل فی المدينة..!؟ / سَتضيع خطوتک الغبيهٔ فی شوارعها الكبيره/ و لَسوف تسحقک الأزقات الضّريره / و لَسوف ينمو الّليل فی أعماقک الصماء آمالا حزينه/ ماذا سَتفعل فی الـ..../ و بِلا صديق / لا، ...../ ليس فی تلک المدينهٔ من صديق (الحیدری، ۱۹۹۲: ۲۷۵-۲۷۶)

ترجمه:

زمستان، سنگ‌فرش‌های ایستگاه قطار را می‌خراشید و تندبادی قوی چونان گربه‌ای میومیو می‌کرد و در خیابان، فانوسی قدیمی، تکان‌تکان می‌خورد و روستای کوچک ما را می‌لرزاند. در شهر چه می‌کنم ...؟ از من پرسید: در شهر چه خواهی‌کرد...!؟ گام‌های دیوانه‌وارت در خیابان‌های بزرگش هدر می‌رود و کوچه‌های هرز و بی‌حاصل، تو را به‌هم می‌ریزند و شب‌هنگام در خاموشی وجودت، امیدهایی ناشاد سربرمی‌آورند. در شهر چه می‌کنی... درحالی‌که هیچ دوستی نداری. نه ... کسی در آن شهر، دوست نیست.

پدیدهٔ شهرگریزی در شعر بلند «الحیدری» نیز، به‌وضوح نمایان است. شاعر با توصیف فضای سرد و بی‌روح شهر، به‌نوعی بی‌هویتی و تنهایی اشاره می‌کند. اولین نشانهٔ این احساس، توصیف زمستان و تندبادی است که سنگ‌فرش‌های ایستگاه قطار را می‌خراشد؛ تصویری سرد و بی‌رحم که فضای شهری و مدرنیته را به‌گونه‌ای ناخوشایند به‌تصویر می‌کشد. شاعر با طرح پرسشِ «در شهر چه می‌کنی؟»، درواقع به شرایط موجود در شهر اشاره دارد؛ شرایطی که نه‌تنها حسّ آوارگی را نشان می‌دهد؛ بلکه نوعی پوچی و بطالت را نیز ترسیم می‌کند. کوچه‌های هرز و بی‌حاصل، به‌طور خاص به روزمرگی‌ای بی‌هدف و عبث در فضای شهری اشاره دارد. این تصاویر به‌وضوح نمایان‌گر انزجار و بیزاری از زندگی شهری است. در ادامه به انفعالِ درونی انسان اشاره می‌کند که چگونه امیدهایی ناشاد را در خود می‌پروراند؛ این بخش، حاکی از اضطراب و فقدان معنویت در زندگی شهری است. درنهایت، اشاره به فقدانِ دوست، این احساس را تقویت می‌کند که در شهر، فضایی برای ارتباطات صمیمانه و انسانی وجود ندارد و انسان در آن

به‌شدت احساس تنهایی می‌کند. به‌طور کلی، در این شعر، «بلند الحیدری» تصویری از فضای شهری به‌دور از انسانیت و روابط عاطفی به‌دست می‌دهد که باعث می‌شود فرد در آن احساس بی‌هویتی و سرگشتگی کند و در نهایت از آن گریز می‌زند. شهر، به‌عنوان نمادی از بی‌روحی و سردی در این شعر تجسم می‌یابد و این پدیده، یعنی شهرگُریزی، در قالب ناامیدی و تنهایی از آن تصویر می‌شود.

سروده‌های سپهری نمونه‌های برجسته‌ای از نمودهای «شهرگریزی» در بطنِ خود دارد. این‌پدیده که به‌نوعی بی‌رغبتی شاعر به زندگی شهری و گرایش به طبیعت و خلوت‌گزینی را نشان‌می‌دهد، همواره در آثار او با نگرشی فلسفی، عرفانی و زیبایی‌شناختی همراه است. وی شهر را در هیئتِ زندانی مدرن به‌تصویر می‌کشد که او را به انزوا کشانده و روحش را از طبیعت پاک و سادهٔ روستا دور کرده‌است:

۲-۱-۳. نقد اجتماعی شهرنشینی و التجا به طبیعت در شعر سپهری

«... دود می‌خیزد ز خلوتگاه من/ کس خبر کی یابد از ویرانه‌ام؟ /... تا بدین منزل نهادم پای را / از دَرای کاروان بگسسته‌ام/... تیرگی پا می‌کِشد از بام‌ها / صبح می‌خندد به راهِ شهرِ من...» (سپهری، ۱۳۸۹: ۲۱-۲۰)

سپهری، تصویری از آلودگی و ویرانی محیط شهر را به‌تصویرکشیده که با طبیعت بکر و آرامش‌بخش روستا در تضاد و تقابل است. شاعر در ابتدای شعر با بهره‌گیری از نماد «دود» و «ویرانه»، به‌نوعی اضمحلال روانی شاعر در محیط شهری را ترسیم کرده‌است. «دود» نمادی از آلودگی و صنعتی‌شدن زندگی شهری است که سراسر هیاهو بریا هیچ است. تضاد بین دو دنیای متفاوت، نخستین نقد اجتماعی «سپهری» به زندگی مدرن شهری است که روح انسان را از طبیعت دور کرده‌است. در بخش دیگری از شعر، «سپهری» به مددِ گزاره «از درای کاروان بگسسته‌ام»، خود را از جریان زندگی شهری جدا می‌کند و گسستن از «زنگ کاروان» را نمادی از اعتراض به روزمرگی، مصرف‌گرایی و ماشینی‌شدن زندگی می‌داند. این گسستن، به معنای ترک‌کردن جامعه‌ای است که دیگر برای شاعر جذابیتی ندارد. در این گسست، او به‌دنبال رهایی از زندگی مدرن و بازگشت به یک زندگی ساده‌تر و نزدیک‌تر به طبیعت است. شاعر در ادامه، تصویری دوگانه از شهر و طبیعت ترسیم می‌کند: درحالی‌که «تیرگی» از بام‌ها برمی‌خیزد و شهر را تاریک و افسرده نشان می‌دهد، «صبح» در طبیعت می‌خندد و به زندگی طراوت می‌بخشد. این تقابل بین شهر و طبیعت، نقدی بر فضای بی‌روح و افسردهٔ شهرنشینی است و طبیعت را به‌شکل جایگزینی آرمانی معرفی می‌کند که پر از زندگی، نور و نشاط است. سپهری در این شعر با استفاده از نمادهای متضاد، تصویری شاعرانه و معناگرا خلق می‌کند. تضادهایی همچون «دود» و «صبح»، «ویرانه» و «خلوتگاه»، «تیرگی» و «خندهٔ صبح» به‌خوبی فضای تنش‌زا و ناهمگون میان دو دنیای شهری و طبیعی را نمایش می‌دهند. این تضادها هم‌زمان بار مفهومی شعر را تقویت می‌کنند. درمجموع، شعر فلسفه‌ای برای زیستن براساس سادگی، آرامش و نزدیکی به طبیعت را به نمایش می‌گذارد.

به‌نظر می‌رسد احساس تنهایی «بلند الحیدری»، صرفاً ناشی از قطع رابطهٔ عاطفی وی با دیگران نباشد؛ اما انعکاسِ چهرهٔ زندگی در شهر، روابط محدود، ترس و حزم و دوراندیشی در تعامل و پیوند با دیگران، او را دچار سوءظن کرده‌است. گلایه و بدبینی او از شهر و آنچه در آن وجود دارد به همین‌جا ختم نمی‌شود؛ چراکه او حتی مسائل و پدیده های طبیعی را نیز که خارج از کنترل او هستند و نشانی از تمدن دارند، به‌سخره می‌گیرد:

۲-۱-۴. تصویر لودگی شهر و رؤیای شیرین زندگی روستایی در شعر «الحیدری»

و هناکَ یحتاج الدجی المصدور / إنسان غریب / هجر المدینهٔ هازئاً / باللیل / بالریح الغضوب / إن هوما فی دربه / فبقلبه انفجرت دروب / أو حطما روضا له / فخیاله روضٌ قشیبٌ. (الحیدری، ۱۹۹۲: ۸۵-۸۴)

ترجمه:

و در آنجا تاریکی ستمگر به غریبه‌ای نیاز دارد که شهر را رها کرده‌است، شبانه باد خشمگین را به‌سخره می‌گیرد، در راه او سرگردان است و در دل راه‌ها می‌ترکد بر او سبقت گرفته‌است و خیال او مرتع درشتی است.

در این بخش از شعر، تمسخر شهر نیز به طردشدن «الحیدری» از شهر اضافه شده‌است. شب و بادی که می‌وزد. بادی خشمگین را احساس می‌کرد. گویی رابطه‌اش با آن‌شهر، تصویر مبهم و ناشناخته‌ای در عالم دوزخ است؛ چراکه مسیرها را در نظرش مسدود کرده‌بود و چمن‌زاری سبز را ویران. انگار روحش را به‌سرقت برده‌بود، اما ناامید نمی‌شود و شکست نمی‌خورد؛ بلکه شهری جایگزین می‌سازد و راه‌ها در اعماقِ وجودش می‌شکفد و در خیالش، چمن‌زاری سبز شکوفا می‌شود.

«سهراب» در ابتدای منظومهٔ مشهورِ «صدایِ پایِ آب»، با حس‌وحالی توأم با افتخار از شهر خود سخن می‌گوید. در ادامه هرچه پیشتر می‌رویم، نگرش «سهراب» نسبت به این‌شهر، تغییر می‌کند تا جایی که در بخش پایانی شعر، کاشان را شهر خود، نمی‌داند.

۲-۱-۵. مدرنیته و ازدست‌دادن هویت فردی در شعر «صدای پای آب»

«... شهر پیدا بود:/ رویشِ هندسی سیمان، آهن، سنگ. / سقفِ بی‌کفترِ صدها اتوبوس.../ پسری سنگ به دیوارِ دبستان می‌زد.../ چرخِ یک‌گاری در حسرتِ واماندنِ اسب،.../ حملهٔ کاشی مسجد به سجود / حملهٔ باد به معراجِ حبابِ صابون... / فتحِ یک‌کوچه به‌دستِ دو سلام / فتحِ یک‌شهر به‌دستِ سه‌چهار اسب‌سوارِ چوبی / مردمان را دیدم / شهرها را دیدم / دشت‌ها را، کوه‌ها را دیدم... / اهلِ کاشانم، اما / شهر من کاشان نیست / شهر من گم‌شده‌است / من با تاب، من با تب / خانه‌ای در طرفِ دیگرِ شب، ساخته‌ام» (سپهری، ۱۳۸۹: ۱۷۹-۱۷۶)

سهراب، در قالبِ نمادهایی، فرار از ماهیت سردِ محیط شهری و تلاش برای گریز از زندگی ماشینی و مکان‌های شهری را ترسیم می‌کند. در ابتدا، با بهره‌گیری از گزاره‌های «رویِ هندسی سیمان، آهن، سنگ» و «سقفِ بی‌کفترِ صدها اتوبوس»، بطن و ژرفای دنیای مدرن و زندگی شهری را بازتاب می‌دهد. دگرگونی و تطور نگرش «سهراب» را به‌شکلی ملموس در تک‌تک اجزای زندگی انسان‌ها می‌توان دید که البته عموماً سویه‌ای منفی دارد. دریافتِ این دیدگاه فکری شاعر در بخش‌هایی از شعرِ «صدای پای آب»، به‌خوبی قابل‌درک است. در این‌جنگل آسفالت و انبوه خانه‌های تنگ، همهٔ روابط طبیعی، به‌هم‌خورده و معکوس شده‌است. «سهراب» که صرفاً بام خانه‌ها را با کبوترهایی که روی لبهٔ آن نشسته‌اند به‌یاد دارد، از دیدن این همه سقف متحرک که حتی یک‌کبوتر هم روی آن ننشسته‌است، اظهار تعجب می‌کند. این‌تصاویر نمادی از دنیای صنعتی و شتاب‌زدهٔ شهر است که در آن انسان‌ها از طبیعت و زیبایی‌های ساده و بی‌آلایشِ آن، فاصله‌گرفته‌اند. هندسهٔ سرد و بی‌روح ساختمان‌ها و اتوبوس‌ها که فاقد هرگونه احساس و ارتباط معنوی هستند، بیان‌گر فضای خشک و بی‌عاطفهٔ شهری است. سهراب در ادامه، به‌طور نمادین به تضاد بین زندگی سنتی و مدرن اشاره می‌کند. گاری که در گذشته با اسب حرکت می‌کرد و حالا تنها یک‌چرخ بدون روح و بی‌استفاده است، به‌نوعی نشان‌دهندهٔ شکست گذشته و جایگزینی آن با زندگی جدید و ماشینی است. حملهٔ کاشی مسجد به سجود و باد به معراجِ حباب صابون، نمادهایی از ناپایداری، بی‌هویتی و بی‌ثباتی‌اند. این تصاویر نشان می‌دهند که در دنیای مدرن، مفاهیم معنوی و انسانی به‌شدت بی‌رنگ و کم‌اثر شده‌اند. شاعر همچنین با بیانِ «شهر من گم شده‌است»، احساس گم‌گشتگی و ناتوانی در یافتن جایگاه واقعی در دنیای مدرن را پیشِ چشمِ خواننده می‌آورد. او می‌خواهد به مکان‌هایی دور از هیاهو و شلوغی شهر پناه ببرد و به‌دنبال معنای جدیدی از زندگی در فضایی غیرمادی است. درنهایت، پدیدهٔ «شهرگُریزی» در این‌شعرِ «سهراب» در کسوتِ یک واکنش به زندگی ماشینی و مدرن و جست‌وجوی انسان در جهت ارتباط با طبیعت و احساسات عمیق‌تر انسانی نمایان می‌شود.

«بلند الحیدری»، شاعری نوگرا بود که در سیال‌بودنِ شعر و ارائهٔ تصاویری هنرمندانه، بی‌نهایت خلاق عمل می‌کرد. او شعر را با سبکی خاص و زبان و بیانی جذاب می‌سرود و ازهمین‌روی نقش بزرگی در ترویج و گسترش شعر داشت. وی به‌راحتیِ آبِ خوردن، شعر می‌سرود. «الحیدری» در سرودنِ شعر، خود را متأثر از اسطوره‌های یونان باستان می‌دانست (ر.ک: آل‌طعمه، ۲۰۰۲: ۹۸). دنیای مدرنیتهٔ «الحیدری»، مملو از اندوه، تنهایی و حسادت است که همه‌چیز، حتی پدیده‌های بی‌جان را، تحت‌الشعاع قرار داده‌است. به باور او، «بُرج و کاخ»، بلندترین ساختمانی است که شهر را آزار می‌دهد؛ چراکه در نقطهٔ عطف آنجا سربرآورده‌است:

۲-۱-۶. هیاهوی شقاوت مدرنیته در شعر «الحیدری»

القصر/ فی منعطف المدینه/ تغل جنبیه رؤی حزینه/ تکاد أن تصرخ فی السّکینه/ وحشته القاتمة، اللعینه/... ما أخلد الموت.../محاجر غصّ بها الشُّعور/یصلبها هذا السّنا المحجور/فی کوّة القصر الذی یغور/یغور فی منعطف المدینه/تغل جنبیه رؤی حزینه/تکاد أن تصرخ فی السّکینه/وحشته القاتمة اللّعینه. (الحیدری، ۱۹۹۲: ۲۲۸-۲۲۳)

ترجمه:

کاخ در کُنجِ شهر، چشم‌اندازها و مناظر غم‌انگیز اطرافش اِشغال کرده‌است. همانا تاریکی نفرت‌انگیزش، در سکوت فریاد می‌زند، مرگ همیشگی نیست.../ معادن پر از احساس، در طاقچهٔ قصری که گود است، مصلوب این عصر سنگی شده‌اند. کاخ در کُنجِ شهر، چشم‌اندازها و مناظر غم‌انگیز اطرافش اِشغال کرده‌است. همانا تاریکی نفرت‌انگیزش، در سکوت فریاد می‌زند.

«بلند الحیدری» در این‌بخش از شعر، قصد دارد با بهره‌گیری از «کاخ» در قالب یک‌نماد، بی‌رحمی، سنگ‌دلی و بی‌عدالتی مدرنیته و شهر را به‌تصویر بکشد. کاخ و برجی که به‌دلیل ارتفاع بیش از حدش، منظره‌های اطرف شهر را غم‌انگیز کرده‌است. شاعر از شهر و پیچ‌وخم‌های موجود در آن، وحشت دارد؛ چراکه این‌پیچیدگی‌ها به ابهام شاعر می‌افزایند.

شعر «مسافر»، دیگر سرودهٔ «سهراب سپهری» است که شاعر در بخش‌هایی از آن با تصویرسازی‌های منحصربه‌فرد خود، به نقد زندگی شهری، مدرنیته و پدیدهٔ شهرگریزی پرداخته‌است. در این اثر، تقابل میان شهر و طبیعت، آلودگی و زوال انسانی به‌خوبی نمایان است. سپهری در این‌شعر، شهر را نمادی از بیگانگی، تنهایی و فساد معرفی می‌کند و به‌طور ضمنی از آن می‌گریزد. این نقد اجتماعی و زیبایی‌شناختی، به‌شکلی برجسته و همه‌جانبه در متن شعر جریان دارد:

۲-۱-۷. نقدِ آلودگی صنعتی در شعرِ «مسافرِ» «سپهری»

«... مسافر از اتوبوس/ پیاده‌شد:/... و امتداد خیابان غربت، او را بُرد./... سفر پُر از سیلان بود./ و از تلاطم صنعت، تمامِ سطح سفر/گرفته بود و سیاه/ و بوی روغن می‌داد./ و روی خاک سفر، شیشه‌های مشروب،/ شیارهای غریزه، و سایه‌های مجال/کنار هم بودند./... و کودکان، پیِ پرپرچه‌ها روان بودند./ سپورهای خیابان، سرود می‌خواندند..» (سپهری، ۱۳۸۹: ۲۱۰-۱۹۲)

«سپهری» در ابتدای شعر، با استفاده از واژهٔ «غربت»، احساس انزوا و بیگانگی در شهر را به‌تصویر می‌کشد. او از مسافری سخن می‌گوید که در خیابانی گم می‌شود که هیچ نشانی از آشنایی و آرامش در آن یافت نمی‌شود. این‌تصویر، به‌خوبی نقدی بر بی‌هویتی و عدم ارتباط عاطفی در فضای شهری است. در ادامه، شاعر از تسلط صنعت و تکنولوژی بر زندگی شهری انتقاد می‌کند و دراین‌راستا، گزاره‌هایی چون «تلاطم صنعت»، «سیاه‌شدن سطح سفر» و «بوی روغن» را پیشِ‌چشمِ خواننده می‌آورد. این عبارات بیان‌گر آلودگی، خفقان و پلاسیدگی فضاهای شهری است که تحت‌تأثیر صنعت و تکنولوژی قرار گرفته‌است. به‌طور خاص، بوی روغن در قالبِ استعاره‌ای از زندگی ماشینی و غیرطبیعی ترسیم شده‌است که جایگزین طبیعت و طراوت انسانی شده‌است. در بخش دیگری از شعر، «سپهری» به فساد و زوال اخلاقی در شهر اشاره می‌کند و از شیشه‌های مشروب و شیارهای غریزه سخن می‌گوید. این تصاویر، گمگشتگی و سرگشتگی انسان مدرن در میان لذت‌های زودگذر و بی‌معنا را به‌نمایش می‌گذارند. شاعر با این تصاویری که به افسارگسیختگی و ازخودبیگانگی اشاره دارند، نقدی بر شرایط اجتماعی و اخلاقی زندگی شهری وارد می‌کند. از منظر زیبایی‌شناسی، در این شعر، «سپهری» با ترکیب تصاویر شهری و نگرش شاعرانهٔ خود، حرکت طبیعی و حرکت مصنوعی را به‌خوبی در تضاد قرار می‌دهد. او از «سفر پر از سیلان» سخن می‌گوید که نمادی از جست‌وجوی معنای زندگی و حرکت طبیعی انسان است. در مقابل «تلاطم صنعت» را که به‌نوعی حرکت تحمیلی و مکانیکی خاصِّ زندگی مدرنیته است؛ اشاره دارد. این تضاد، بیان‌گر این مسئله است که زندگی شهری دیگر به یک‌تجربهٔ طبیعی و الهام‌بخش تبدیل نمی‌شود و تحت‌تأثیر صنعت و تکنولوژی، به حرکتی محدود و بی‌روح بدل می‌گردد.

شاعر همچنین با استفاده از حواس پنج‌گانه، فضای شهری را به شکلی ملموس و تأثیرگذار توصیف می‌کند. «بوی روغن»، نمادی از آلودگی محیط شهری است و گزارهٔ «تمام سطح سفر گرفته بود و سیاه»، تصویری از تیرگی، اندوه و ناشادی فضای شهر

است. «سپورهای خیابان، سرود می‌خواندند»، به‌نوعی صدای تمسخرآمیز شهر را به‌تصویر می‌کشد و تمامِ تأثیرات منفی زندگی شهری را در ذهن خواننده برجسته می‌کند. در نهایت، این‌بخش از شعر «مسافر»، به‌شکلی ضمنی و برجسته، نقدی تلخ بر فضای شهری و سلطهٔ تکنولوژی ارائه می‌دهد. تقابل بین حرکت طبیعی و سیلان زندگی با تلاطم صنعت و آلودگی‌های ناشی از آن، تصویری از شهری بیگانه و بی‌روح به‌دست می‌دهد. در این شعر، تمایل به شهرگریزی و بازگشت به طبیعت و سادگی، به‌عنوان یک واکنش طبیعی در برابر دنیای آلوده و ماشینی مطرح می‌شود.

سروده‌های «الحیدری»، عموماً حول محوری معناشناختی خلق شده‌اند که بیان‌گر بیگانگی و نامأنوس‌بودنِ شاعر با واقعیت است که بیشتر، در اختلافات طبقاتی ریشه دوانده‌است که این، محصول طبیعی واقعیتی نادرست است. بنابراین ماهیت گفتمان شعری وی، دربردارندهٔ چنین مطالبی است که محصول نظامِ فلسفهٔ غرب و گرایش‌های مارکسیستی است، به‌طوری‌که این‌مفاهیم با تجربهٔ زندگی او کاملاً منطبق و سازگار است (ر.ک: رضیوی‌الموسوی، ۲۰۱۱: ۷۳). «بلند الحیدری» تلاش می‌کند مدرنیته و محیط شهر را به‌شکلی بی‌هویت، ناشناخته و فاقدِ هنجار و قاعده به‌تصویر بکشد؛ چراکه در هیچ‌کاری به انسان سود نمی‌رساند. برخلاف روستا که نیازهای انسان را تسهیل می‌بخشد، آن‌ها را برآورده می‌کند و اندوه، کینه، اضطراب و افسردگی را از چهرهٔ او می‌زداید:

۲-۱-۸. نفرت از نمادهای شهری در شعرِ «الحیدری»

قَد أضلتنا خَطانا ... فَانتهینا / بعض أفکار حزینه / بعض حقد و ضغینه /و رموزاً لِمدینه / لم‌تشیدها قرانا /أ ترانا؟ / قد أضلتنا خطانا ... فالتقینا / فی دروبٍ لم‌یسر فیها صبانا / وأفترقنا / ثم عدنا فالتقینا /کان صمت بیننا یسخر منا /کان ود مّیت بین یدینا / ... نحنُ لاتذکر إن کنّا التقینا / وأفترقنا (الحیدری، ۱۹۹۲: ۲۳۴-۲۳۱)

ترجمه:

اشتباهات و خطاهایمان ما را به بیراهه کشاند... پس تمام کردیم کینه، نفرت، بغض و نمادهای شهری که پایه‌های آن را استوار نساخته‌بودیم. آیا ما را نمی‌بینی؟ اشتباهات و خطاهایمان ما را به بیراهه کشاند... پس دیدار کردیم جوانی را، در راه‌هایی که نرفته‌بودیم و از هم جدا شدیم. سپس برگشتیم و دوباره همدیگر را دیدیم. سکوتی بین ما حاکم بود که ما را به‌سخره گرفته‌بود دوستِ مرده‌ای بین ما بود... به‌یاد نمی‌آوردیم که همدیگر را دیدیم و باز از هم جدا شدیم.

این‌بخش از شعر نشان می‌دهد که هرآنچه پیرامونِ زندگی «بلند الحیدری» می‌چرخد، پایان و انتهایی ندارد. اندیشه‌ها و نگرشِ شاعر تماماً غم و اندوه و افسردگی و وجودش آکنده از نفرت، کینه و بغض است و عاملِ آن، شهر و مدرنیته است که در قالب نمادی، در به‌وجودآوردن این‌وضعیت برای او دست دارد؛ چراکه ساختار شهر همانند فضای روستا نیست که تمامِ وجود شاعر را با مضامین مثبتی چون صداقت، امنیت و آرامش احاطه‌کرده‌باشد و دغدغه‌هایش را کم کند و هرآنچه را که خوب و آرمانی است به او بیاموزد. در نظر «بلند الحیدری»، برعکس تمام این‌جنبه‌های مثبتی که روستا دارد؛ شهر مکانی است که او را به مسیری می‌کشاند که فاقد امنیت و آرامش روحی است.

شعر «پشت دریاها»، دیگر اثر «سهراب سپهری» است که نمونه‌هایی از شهرگریزی و آرزوی داشتنِ شهری آرمانی و ایده‌آل، نه شهری ساختگی و منزجرکننده و آزاردهنده، در آن کاملاً مشهود است. در این شعر، شهر، نمادی از بیگانگی، رفتارهای تصنعی و فقدان معنویت ترسیم شده‌است. «سپهری» با نقد زندگی شهری و تصویر شهری آرمانی و رؤیایی، به‌نوعی به جست‌وجوی معنویت و حقیقت در دنیای طبیعی و انسانی می‌پردازد:

۲-۱-۹. «سهراب» و جست‌وجوی شهر آرمانی در شعرِ «پشتِ دریاها»

قایقی خواهم‌ساخت / خواهم‌انداخت به آب./ دور خواهم‌شد از این خاکِ غریب / که در آن هیچ‌کسی نیست که در بیشهٔ عشق / قهرمانان را بیدار کند. / ... مردِ آن‌شهر اساطیر نداشت. / زنِ آن‌شهر، به سرشاری یک‌خوشهٔ‌انگور نبود. / هیچ آیینهٔ تالاری،

سرخوشی‌ها را تکرار نکرد. / ... پشتِ دریاها شهری است / که در آن پنجره‌ها رو به تجلّی باز است /... مردم شهر به یک‌چینه چنان می‌نگرند / که به یک‌شعله، به یک‌خوابِ لطیف. / ... پشت دریاها شهری است / که در آن وسعتِ خورشید به‌اندازهٔ چشمانِ سحرخیزان است. /... قایقی باید ساخت (سپهری، ۱۳۸۹: ۲۲۸-۲۲۷)

شهر در این بخش از شعر «پشت دریاها»، نه‌تنها مکان مناسبی برای زندگی نیست، بلکه در قالبِ استعاره‌ای از غربت و بیگانگی مطرح شده‌است. شاعر از «خاک غریب» سخن می‌گوید که نمایان‌گر فقدان عشق، معنا و هویت در محیط شهری است. این شهر، دیگر محلی برای پرورش ارزش‌های انسانی نیست. در این فضا، «عشق» و «اسطوره‌ها» مُرده‌اند و شهر از سرزندگی و شور زندگی خالی است. گزاره‌هایِ «مرد آن شهر اساطیر نداشت» و «زن آن شهر به سرشاری یک خوشهٔ انگور نبود»، نقدی بر بی‌هویتی انسان مدرن و دوری او از معنای واقعی زندگی است. در مقابل این ماشینی‌بودن، «سپهری» شهری آرمانی را در ذهن خود ترسیم می‌کند که در آن حقیقت، نور و معنویت در جریان است. «پشت دریاها»، در جایگاهِ نمادی از شهری دور و دست‌نیافتنی، مکان زندگی‌ای است که در آن انسان‌ها در جست‌وجوی نور و آگاهی هستند. در شهر آرمانی شاعر، آگاهی و حقیقت در دسترس است و بر خلاف شهرهای صنعتی و بی‌عاطفه، اینجا پر از نور و روشنی است. طبیعت در این شهر جایگاه ویژه‌ای دارد و مردم به ساده‌ترین عناصر طبیعی، با شور و شوق می‌نگرند. این تصویر، نشان‌دهندهٔ پیوند عمیق انسان با طبیعت و زندگی سالم است. در نهایت، شاعر برای رهایی از دنیای شهری و ماشینی، ایده‌ای در ذهن خود می‌پروراند. قایق نماد رهایی از اسارت زندگی شهری و حرکت به‌سوی آزادی و حقیقت است. این‌سفر، صرفاً یک حرکت فیزیکی نیست؛ بلکه بازگشتی به ارزش‌های انسانی و معنوی و گریز از زندگی بی‌عاطفهٔ شهری است. گزارهٔ «قایقی باید ساخت»، در حقیقت بیانیه‌ای برای آغاز حرکتی نو به‌سمتِ دنیایی بهتر و شاداب‌تر است. جایی‌که عشق، طبیعت و معنویت هنوز زنده‌اند. در مجموع، شعر «پشت دریاها» به‌وضوح نشان‌دهندهٔ نقد «سپهری» از شهر و زندگی شهری است که او آن را به‌شکلِ فضایی خشک، سرد و تصنعی می‌بیند. ازاین‌رو، او به جست‌وجوی دنیایی می‌رود که در آن، حقیقت، عشق و معنویت نهفته باشد. این تلاش، فلسفهٔ زندگی شاعر است. فراخوانی است به ترک دنیای آلوده و ماشینی و بازگشت به ساده‌ترین و اصیل‌ترین ارزش‌ها.

زمانی‌که تاریخ و پیشینهٔ شهرها در بین‌النهرین را از پیشِ‌چشم می‌گذرانیم، درمی‌یابیم که نگرش خصمانه‌ای نسبت به آن‌ها، مشابهِ آن‌کینه‌توزی و دشمنی‌هایی که در ارتباط با شهرها و ساکنان آن‌ها در گذشته‌های دورتر، وجود داشت، دیده نمی‌شود. در دوران مسیحیت، شهرها از شکوه خاصی برخوردار بودند؛ چراکه نمایان‌گر نظم، زیبایی و امنیت الهی بودند (ر.ک: العلاق،۲۰۰۳: ۱۳۷). در ارتباط با بررسی اشعار «بلند الحیدری»، آنچه را که او از موقعیت‌های گوناگون محیط شهر بازتاب می‌دهد، عبارتند از: افسردگی، دلتنگی، گناه و بی‌عاطفگی. این‌درون‌مایه‌ها، غم‌انگیزترین واژگان شعر «الحیدری» است که یاد و خاطر هر انسانی را مکدر و آزرده می‌کنند. بیانِ این نکات، روزهای سختی را به‌تصویر می‌کشند که «بلند الحیدری» در پاره‌ای اوقات یکی از شاهدان آن و در برخی مواقع یکی از قربانیان آن بوده‌است. شاعر، برای این‌که بتواند به این‌نگرش تیره‌وتار خود پایان دهد، ناگزیر است به روستا پناه ببرد؛ اما در کمالِ ناباوری، روستایش نیز بدل به شهر شده‌است:

۲-۱-۱۰. «الحیدری» و امتناع از بازگشت به روستایی که دیگر، شهر شده است

فَلمن أعود. ؟! / لقریتی / أو للشّتاء یحز أرصفهٔ المحطه / أو للفوانیس الصِّغار تهز قریتنا الضنینه / أو للِنّساء المائتات من الحیاء / لا .. / لن‌أعود .. / لمن أعود و قریتی أمست مدینه؟ / فی کل منعطف ضیاء / فی کل زاویهٔ ضیاء / فی کل مرمی خطوهٔ ضوء لمصباح جدید / سیصیح بی: / – ماذا ترید .. ؟ ماذا ترید؟ / .. سأجرّ خطوتی الصغیرهٔ فی شوارعها الکبیره / و لسوف تسحقنی الأزقات الضّریره / لا ... لن‌أعود ... (الحیدری، ۱۹۹۲: ۲۷۸-۲۷۷)

ترجمه:

به کجا برگردم؟! به روستایم، یا به زمستانی که پیاده‌روهای ایستگاه را از بین برده‌است، یا به کنارِ فانوس‌های کوچکی که روستای غم‌زدهٔ ما را به‌لرزه درمی‌آورند، یا به کنارِ زنانی که از حیا می‌میرند، نه... من برنمی‌گردم... حال که روستای من شهر شده،

به کجا برگردم؟ در هر گوشهٔ آن چراغی، در هر نقطهٔ آن، چراغی به چراغی سوسو می‌زند و بر سرِ من فریاد می‌زند: – چی می‌خواهی..؟ چی‌می‌خواهی؟ گام‌های کوتاهم را در خیابان‌های بزرگش می‌کشانم و کوچه‌های نفرت‌انگیز، من را درهم‌می‌نوردند. نه... برنمی‌گردم...

این‌بخش از شعرِ «معالمدینه» به‌خوبی نشان می‌دهد که «بلند الحیدری» پس از طردشدن از شهر و مدرنیته، ما را با طرد دیگری غافل‌گیر می‌کند و آن، طردشدن از روستایی است که روزگاری آغوش گرمش برای شاعر، نمادِ امنیت، آسایش و حفاظت بود. روستایی که مانند شهر مظهرِ رسوایی، افسردگی و انزجار نبود. به‌همین‌خاطر «الحیدری»، از این‌آغوش گرم که اینک تبدیل به شهر شده‌است و هر گوشهٔ آن، نشانی از مدرنیته، دروغ و تظاهر دارد، ابراز نفرت و بیزاری می‌کند و از بازگشت به آن، امتناع می‌ورزد.

از منظری، شاعران سه‌گونه‌اند: ۱– شاعران دوزخی۲– شاعران برزخی ۳– شاعران بهشتی. دستهٔ سوم ــ‌که «سپهری» شاخص‌ترین آهاستــ در نیم‌کرهٔ روشن هستی اقامت دارند. اینان از نیم‌کرهٔ تاریک، بی‌آن‌که با آن بستیزند، می‌گریزند و در چشم‌اندازشان فقط زیبایی‌ها و زلالی‌های زندگی، موج می‌زند. در شعرِ «به باغِ همسفران»، «سپهری» در مواجهه با واقعیات تلخ و تیرهٔ جهان بیرون، به نَرما و نازکی بهشتِ درونی خود پناه می‌برد. تصاویرِ شعر، بِنابر شیوهٔ معهود «سپهری»، حاصل هم‌دلی و صمیمیتِ او با طبیعت زنده و تپنده‌اند. این‌تصاویر، توأم با تصاویری از قلمرو زندگی خشن و زمخت شهری است که به اقتضای حس و ادراک شاعر، وارد شعر شده‌اند و حتی بر آن‌ها نیز روحِ طبیعت‌پرستِ «سپهری»، سایه‌افکن است (ر.ک: روزبه، ۱۳۸۸: ۴۸–۴۵). در بخش دیگری از شعرِ «به باغ همسفران»، «سپهری» تصویری از تضاد میان شهر و طبیعت را ترسیم می‌کند که در آن، شهر، کاشان، در جایگاه نمادی از مدرنیته، همچون بیابانی خشک و بی‌روح جلوه می‌کند، درحالی‌که طبیعت، شقایق، به‌مثابه مأمن و پناهگاهی گرم و زنده ترسیم شده‌است. این تصویرپردازی به‌خوبی مفهوم «شهرگریزی» را در شعر سپهری نمایان می‌سازد:

۲-۱-۱۱. شهر، فضایی سرد و بی‌روح در نگاه «سپهری»

... و یک‌بار هم در بیابان کاشان، هوا ابر شد / و باران تندی گرفت / و سردم شد، آن‌وقت در پشتِ یک‌سنگ، اجاق شقایق مرا گرم کرد... (سپهری، ۱۳۸۹: ۲۴۴)

در نگاه «سپهری»، کاشان که زادگاه اوست، نه‌تنها شهری آبادان و شکوفا نیست، بلکه همچون بیابانی خشک و بی‌روح تصویر شده‌است. این تعبیر نشان‌دهندهٔ دیدگاه انتقادی شاعر نسبت به زندگی شهری است که آن را فاقد صمیمیت، عاطفه، حیات و پویایی می‌بیند. باران تند و سرمای ناشی از آن می‌تواند استعاره‌ای از ناملایمات زندگی شهری باشد؛ جایی‌که انسان‌ها در میان ساختارهای سرد و بی‌روح مدرنیته، احساس سرما و انزوا می‌کنند. در مقابل سرمای بیابان، شقایق که ریشه در طبیعت دارد، همچون اجاقی شاعر را گرم می‌کند. این تصویر نشان می‌دهد که شاعر در مواجهه با سختی‌های زندگی شهری، به طبیعت پناه می‌برد و از آن گرما و آرامش می‌گیرد. «سپهری» با خلقِ این‌تصویر، به‌نوعی از شهر فاصله می‌گیرد و طبیعت را مأمنی حقیقی برای روح انسان معرفی می‌کند. درواقع، او از محیط شهری که آن را بی‌روح و سرد می‌بیند، به سوی طبیعتی زنده و پرحرارت می‌گریزد. درمجموع، سپهری در این شعر، «شهرگریزی» را در قالب یک‌ضرورت روحی و معنوی مطرح می‌کند. او مدرنیته را با بیابانی خشک و بی‌جان مقایسه کرده و در مقابل، طبیعت را همچون اجاقی گرم و زنده توصیف می‌کند که به او حیات می‌بخشد. این نگاه، بازتابی از جهان‌بینی شاعر است که در آن، بازگشت به طبیعت، راهی برای بازیابی هویت و آرامش انسان در برابر خشونت و سردی زندگی شهری محسوب می‌شود.

«بلند الحیدری»، وجودِ مالامال از درد و رنج خود را در شهر به‌نمایش می‌گذارد؛ چراکه در آزار، مرارت و نامأنوس‌بودن با آن، خود را سهیم می‌داند. این، کاملاً منطقی و به نگرش شاعر نزدیک است؛ چراکه شهر، صحنهٔ رویدادهای سیاسی و اجتماعی بود. از این‌رو، «الحیدری» اشتیاق خود را به آرمان‌شهرش به‌تصویر می‌کشد و آرزوی نهایی‌اش را در این بازتاب می‌دهد که بازگردد تا

پنجرهٔ خانه‌اش را بگشاید و خفقانی را که در زمان دوری از او در وجودش ریشه دوانده‌است، برطرف کند؛ چراغش را برافروزد و آن را به هر بازدیدکننده‌ای که بتواند در آن بذرِ زندگی بکارد، بسپارد:

۲-۱-۱۲. بحران هویت شهری در شعر «الحیدری»

هل لیَ أن أحلم یا مدینتی بِالرّجوع ..؟! لِدارنا المطفأة الشُّموع أحلم أن‌أعود فَأوقظ المصباح و أفتح الشّباک للنّجوم و الغیوم و الرّیاح و أترک المفتاح خلف البابِ لِلّصوص لِلزوّار لِلوعود.. هل لی أن أعود یا مدینتی ..؟ لِکُلِّ ما فی قلبک المقروح من دموع لِلیلک المطروح فی الزُّقاق... (الحیدری، ۱۹۹۲: ۴۴۰-۴۳۹)

ترجمه:

شهرِ من! آیا می‌توانم رؤیای بازگشت داشته‌باشم؟! بازگشت به خانه‌مان! با شمع‌های خاموش، رؤیای بازگشت دارم. چراغ را روشن می‌کنم، پنجره را به روی ستارگان و ابرها و بادها باز می‌کنم و کلید را برای دزدان و سارقان، پشت در می‌گذارم. برای بازدیدکنندگان، برای وعده‌ها.. شهرِمن! آیا امکانش هست برگردم..؟ به‌خاطرِ تمام اشک‌های قلب زخمی‌ات، به‌خاطر گلِ یاسی که در کوچه بر زمین انداخته شده‌است.

شعر بلند «الحیدری»، به‌وضوح پدیدهٔ شهرگریزی را با تمرکز بر احساس بیگانگی، ناامنی و گسست از زادگاه مورد علاقه‌اش بازتاب می‌دهد. در این شعر، شاعر از دوری، غربت و اشتیاق برای بازگشت سخن می‌گوید، اما لایه‌های زیرین کلام «الحیدری»، تردید و یأس را نیز در خود نهفته دارد. شاعرمقصود خود را با پرسشی آغاز می‌کند. پرسشی که البته صرفاً بیان‌گر دوری فیزیکی از شهر نیست؛ بلکه حاکی از دوری ذهنی و عاطفی نیز هست. او از شهر خود جدا شده و نسبت به آن احساس عدم تعلق می‌کند. گویی شهر دیگر پناهگاه امنی برای شاعر نیست. نوعی کشمکش درونی میان امید به بازگشت و ترس از آن وجود دارد. شاعر با رغبت و امیدواری از رؤیای بازگشت صحبت می‌کند؛ اما وعده‌های توخالی و قلب زخمی شهر نشان می‌دهد که مدرنیته دیگر جای زندگی نیست. این تناقض، یکی از ویژگی‌های اصلی پدیدهٔ شهرگریزی است. فرد در آنِ واحد، به شهر خود دل‌بسته و هم‌زمان نسبت به آن، احساس انزجار می‌کند. «قلب زخمی شهر» استعاره‌ای از جراحات روحی و اجتماعی‌ای است که در گریبان شهر را گرفته‌است (خشونت، ناهنجاری و فساد). «گل یاس» نماد پاکی، امید و معصومیت ازدست‌رفته‌ای است که در گذشته بر فضای شهر حاکم بوده‌است. این توصیف‌ها نشان می‌دهد که شاعر، فضای شهر را گرفته، خسته، سرد و افسرده می‌بیند. چنین تصویری، کاملاً با مفهوم شهرگریزی مطابقت دارد؛ زیرا یکی از دلایل اصلی شهرگریزی، احساس ناکامی و ویرانی در زادگاه فرد است. شعر بلند «الحیدری» بیان‌گر حسرت، دلتنگی و گسست از شهر است. شاعر، هم اشتیاق بازگشت دارد، هم ترس و تردید. فضای شهر دیگر برای او امن و شادان نیست؛ بلکه مملو از تباهی، بی‌هویتی است. چنین فضایی، بازتابی از بحران‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی حاکم بر جامعه است که باعث می‌شود افراد از زادگاه خود فاصله بگیرند و به‌دنبال مکانی جدید برای آرامش و امنیت باشند.

۲-۲. مقایسه و تطبیق شهرگریزی در اشعار «سهراب سپهری» و «بلند الحیدری»

پدیدهٔ «شهرگریزی» در اشعار «سهراب سپهری» در قالب واکنشی شاعرانه و زیبایی‌شناختی به زندگی مدرن و ماشینی نمود می‌یابد. او در مجموعه‌اشعاری چون «به باغ همسفران» و «صدای پای آب»، شهر را با تصاویری چون «سطح سیمانی قرن»، «دود» و «ویرانه» به‌مثابه فضایی سرد، بی‌روح و متضاد با طبیعت توصیف می‌کند. این تصاویر بیان‌گر وحشت شاعر از صنعتی‌شدن و تخریب طبیعت است که روح انسان را از سادگی و آرامش دور می‌کند. «سپهری» با گسست از «زنگ کاروان» و ستایش «طلوع گل یاس» و «خندهٔ صبح»، به‌دنبال رهایی از روزمرگی شهری و بازگشت به طبیعت بکر است. شهرگریزی او علاوه‌براین‌که نقدی اجتماعی بر مدرنیته است؛ دعوتی به بازسازی ارتباط انسان با طبیعت و جست‌وجوی زیبایی در سادگی نیز به‌شمار می‌آید. در مقابل، «بلند الحیدری» در اشعارش شهرگریزی را با حس عمیق تنهایی، بی‌هویتی و ناامیدی از فضای شهری ترسیم می‌کند. او در شعرهایی چون «مسافر» و «مع‌المدینه»، شهر را با نمادهایی چون «تندباد سرد»، «کوچه‌های هرز» و «قلب زخمی شهر» به‌تصویر می‌کشد

که نمایان‌گر پوچی، انزوا و فقدان روابط انسانی است. برخلاف «سپهری» که طبیعت را پناهگاه می‌بیند، «الحیدری» حتی در روستا نیز آرامش نمی‌یابد؛ زیرا آن هم به تسخیر مدرنیته درآمده‌است. شهرگریزی او از جنس انزجار و سرگشتگی است که ریشه در بحران‌های اجتماعی و سیاسی دارد و با تردید میان اشتیاق به بازگشت و ترس از واقعیت همراه می‌شود. هم‌سنجی سروده‌های این دو شاعر نشان می‌دهد که «سپهری» شهرگریزی را با نگاهی آرمانی و طبیعت‌گرا دنبال می‌کند، درحالی‌که «الحیدری» آن را در بستری تلخ و واقع‌گرایانه تجربه می‌کند. «سپهری» با تضادهای شاعرانه مانند «دود و صبح» یا «تیرگی و شقایق»، راه‌حل را در طبیعت می‌جوید، اما «الحیدری» با تصاویری چون «چمن‌زار ویران» و «برج و کاخ»، از شهری بی‌هویت و خشن می‌گریزد بدون آن‌که مقصدی روشن بیابد. هر دو شاعر مدرنیته را نقد می‌کنند؛ اما سپهری با امید به بهشت طبیعت و الحیدری با یأس از دنیای آلوده‌شده، دو سوی متفاوت شهرگریزی را نمایان می‌سازند.

۳. نتیجه‌گیری

جستار پیش‌رو با هدف بررسی تطبیقی شهرگُریزی در اشعار «سهراب سپهری» و «بلند الحیدری» به‌منظور شناسایی شباهت و تفاوت نگرش‌های این دو شاعر نسبت به مفهوم شهر و طبیعت انجام شده‌است. هرچند این دو شاعر از دو فرهنگ و زبان مختلف برخاسته‌اند، اما تمایلات مشترکی در بیان پدیدهٔ شهرگریزی و گرایش به طبیعت و فضاهای ساده و ناب در سروده‌هایشان دیده می‌شود. نمودِ شهر در سروده‌های «سپهری»، خیلی فراگیر و دامنه‌دار نیست. شاعر، صرفاً در بخشی از مجموعه‌شعرهایش از شهر و مدرنیته حرف زده‌است. شاعر در حجم کمی از اشعار خود، زندگی شهری و وضعیت آدم‌ها را می‌بیند و با لحنی آرام و به‌دور از انتقاد شدید و تند ولی مؤثر و برجسته، آن‌ها را به‌تصویر می‌کشد. «سهراب» همچنین اشعاری دارد که با رؤیای داشتنِ شهری آرمانی می‌سراید. او جامعه‌ای را که مطلوب و دل‌خواهش است بنا می‌نهد و به‌طور غیرمستقیم به مشکلات زندگی جدید شهری اشاره می‌کند. او هرجا از این زندگی، مأیوس و سرخورده می‌شود ــبا بهره‌گیری از واژگانــ به طبیعت پناه می‌برد. در مجموع، نگرش «سهراب سپهری» یک سیر و روند دوگانه را طی می‌کند، او نه شهر را می‌پذیرد و نه آن را در قالبی بدتر عرضه می‌کند. اشعار شاهکار «بلند الحیدری» آکنده از نفرت، انزجار و بدگمانی شدید نسبت به شهر و مدرنیته است. طوری‌که وی این درون‌مایه را در یکی از مجموعه‌شعرهایش با عنوان «**أغانی المدینة المیتة**»، مطرح می‌کند. بااین‌همه، «الحیدری» تلاش می‌کند در تقابل با ناامیدی‌ها، سرخوردگی‌ها و آزارهای شهر، با نگرشی نو به آن بپردازد اما به مرور زمان، درمی‌یابد که وجودش جزئی از شهر شده‌است. همچنین موضعِ «بلند الحیدری» در مواجهه با شهر و پیچیدگی‌های آن، متأثر از «الیوت» است. هرچند این دو شاعر در زمینه‌های فرهنگی و زبانی، تفاوت‌های زیادی دارند، اما از نظر درک مشترک از مفاهیم شهرگُریزی و ایجادِ ارتباطی عمیق با طبیعت، شباهت‌های قابل‌توجهی در اشعارشان به‌چشم می‌خورد. هر دو شاعر از این‌طریق به طرح دغدغه‌های اجتماعی و فردی خود پرداخته و هم‌زمان با تأکید بر ارزش‌های انسانی، در جست‌وجوی آرامش و معنا در دنیای مدرن هستند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که نگاه‌های مشابه و دگرگون‌شدهٔ این دو شاعر به مقولهٔ شهرگُریزی، تأثیرات عمیقی از تجربه‌های فردی و اجتماعی‌شان در پی دارد که در نهایت به یک فهم مشترک از نیاز انسان به بازگشت به طبیعت و یافتن معنای زندگی در آن ختم می‌شود.

کتاب‌نامه

الف. منابع فارسی

رسولیان، کمال؛ مدرسی، فاطمه. (۱۴۰۳). «بررسی تطبیقی مظاهر و نمودهای آزادی در شعر ملک‌الشعرای بهار و احمد شوقی بر اساس تحلیل گفتمان ون‌دایک». *نشریهٔ ادبیات تطبیقی دانشگاه کرمان*. سال ۱۶. شمارهٔ ۳۰. ۳۳–۸۵. 10.22103/JCL.2024.23720.3753.

روزبه، محمّدرضا. (۱۳۸۸). «نگاهی به شعرِ «به باغِ همسفران»». *شعر پاییز*. شمارهٔ ۶۷. ۴۵–۴۸.

سپهری، سهراب. (۱۳۸۹). *هشت‌کتاب؛ همراه با تصویر و زندگی‌نامهٔ شاعر به قلمِ خودش*. تهران: گفتمان اندیشهٔ معاصر.

سوندرز، پیتر. (۱۳۹۲). *نظریهٔ اجتماعی و مسئلهٔ شهری*. ترجمهٔ محمود شارع‌پور. چاپ اول، تهران: تیسا.

شکویی، حسین. (۱۳۸۲). *اندیشه‌های نو در فلسفهٔ جغرافیا: فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیایی (جلد ۲)*. چاپ اول. تهران: مؤسسهٔ جغرافیایی و کارتوگرافی.

عباسی‌طالقانی، نظام. (۱۳۷۷). *مهمانی در گلستانه با سهراب سپهری*. تهران: ویستار.

غنیمی‌هلال، محمّد. (۱۳۷۳). *ألأدب المقارن؛ ادبیات تطبیقی، تاریخ و تحول، اثرپذیری و اثرگذاری فرهنگ و ادب اسلامی*. ترجمه و تحشیه و تعلیق دکتر سیدمرتضی آیت‌الله‌زادهٔشیرازی. تهران: امیرکبیر.

غیاثی، محمّدتقی. (۱۳۸۷). *معراج شقایق؛ تحلیل ساختاری شعر سهراب سپهری*. تهران: مروارید.

ب. منابع عربی

آل‌طعمه، سلمان‌هادی. (۲۰۰۲). *روّاد الشعر الحرّ فی العراق*. بیروت: دارالبلاغه.

الحیدری، بلند. (۱۹۹۲). *دیوان الشاعر العربی المعاصر؛ الاعمال الکامله لِلشاعر بلند الحیدری*. القاهره: دار سعاد الصباح.

رضیوی‌الموسوی، سلام‌مهدی. (۲۰۱۱). *تجلیات الحداثة فی شعر بلند الحیدری*. مجلس کلیة التربیة فی جامعة البصرة.

العلاق، علی جعفر. (۲۰۰۳). *فی حداثه النص الشعری*. ط۱. عمان: دارالشروق.

الجبوری، کامل سلمان. (۲۰۰۳). *معجم الأدباء من العصر الجاهلی حتی سنة ۲۰۰۲م*. بیروت: دار الکتب العلمیة. ج۱.